

RECENZE / REVIEWS

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *František Graus a československá poválečná historiografie*. Praha: Academia, 2013. 348 s. ISBN 978-80-200-2243-1.

Tomáš Jílek

Publikace je věnována životu a dílu Františka Grause na pozadí poválečné československé historiografie. V této syntetické podobě toto téma zatím nikdo nezpracoval. Cílem práce bylo zhodnotit význam Františka Grause pro českou historiografii, což je jistě nelehký úkol u tohoto historika, procházejícího v chápání filozofie národních a mezinárodních dějin od ortodoxního marxismu-leninismu přes reformní socialismus s lidskou tváří až k liberalistickým ideálům moderní demokracie. S využitím analytické metody, komparace a kritického hodnocení ukazuje autorka knihy biografii a dílo předního českého historika.

Osobitým přínosem zpracování tématu je, že vedle intenzivní pramenné textové heuristiky autorka monografie využívá tvůrčím způsobem metody oral history v kontaktování pamětníků, svědků Grausova života a díla, z nichž zejména příslušníci jeho rodiny pobývají trvale v zahraničí.

Odborná biografie byla získávána trpělivou a svědomitou heuristikou v Archivu Univerzity Karlovy v Praze, v Archivu Akademie věd České republiky, v Národním archivu, v Archivu hlavního města Prahy, v Archivu města Brna, v Archivu Národního muzea Praha, v Archivu ministerstva vnitra Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze, v Archivu Univerzitní knihovny v Basileji a v Univerzitním archivu v Giessenu. Problémem tohoto studia byla častá nedostupnost pramenů a jejich nezpracovanost. Návštěvou Grausovy rodiny se autorce podařilo zpracovat část Grausovy pozůstalosti – korespondence s historikem J. Mackem a osobní dokumenty Fr. Grause. Dalším problémem, který byl zdárně vyřešen, představovalo získání kompletního souboru Grausových prací, včetně těch, které byly publikovány v zahraničí, dosud do češtiny nepřeložené.

Na zpracování tématu byla autorka již připravena předchozí publikací - monografie o dějinách plzeňské historiografie v letech 1945-1965 a ediční řada monografií o regionálních historických. Již při zpracování těchto děl poprvé musela zařadit plzeňské dějepisce a plzeňské poválečné dějepisectví do širších historiografických souvislostí národních a mezinárodních.

Najdeme zde přehled proudů ve vývoji dějepisectví po druhé světové válce. Právě touto problematikou se opět zabývala v recenzované práci.

Nyní ke struktuře díla. Kniha je logicky rozčleněna do úvodu, šesti kapitol a závěru. V úvodu je správně poukázáno, že na životě a díle historika Františka Grause lze ilustrovat peripetie vývoje české historiografie v poválečné době. Upozorňuje na kontroverznost a ambivalenci jeho hodnocení ve shodě s názory současných historiků, hodnotících poválečnou československou historiografii. Autorka si uvědomuje rozpornost osoby Františka Grause v hodnocení jeho života a díla svědectvími pamětníků, kteří se dopouštěli i určité mytologizace jeho osoby v kladném, ale i negativním smyslu.

1. kapitola se věnuje mládí a studiím Františka Grause. Vedle archivních pramenů vhodně využívá svědectví Grausova spolužáka Kolomana Gajana – pozdějšího historika. Na profilech učitelů Fr. Grause ukazuje jejich vliv na studenta. Podrobněji se zabývá kroužkem přátel spolužáků a jejich osudy v době pronásledování Židů nacistickým režimem. Na formování názorů Fr. Grause měl velký vliv jeho pobyt v terezínském ghettu, kdy opouští judaismus a stává se komunistou. Jeho přerod autorka opět dokládá svědectvími jeho přátel a členů rodiny. I další životopisná fakta jsou doložena svědectvími. Další osudy Fr. Grause jsou spojeny s vyhlazovacím koncentračním táborem Osvětim-Birkenau. Atmosféru v tomto hrůzném táboře přibližuje citací spoluvězně o poměrech v tomto vyhlazovacím koncentračním táboře. Mohli bychom si položit otázku, proč Fr. Graus se nikdy nesvěřuje čtenáři s vyličením těchto jeho hrůzných zážitků?

Z prvních let po osvobození autorka výstižně vybírá události, formující budoucí život a dílo Fr. Grause – studium na Filosofické fakultě v Praze, seznámení s přítelem na celý život s Josefem Mackem, práci na seminární práci o středověkém obchodu s textilem v Odložilíkově semináři, na kterou pak navázal ve své habilitační práci. O Grausově mimořádnosti svědčí jeho disertační práce *Chudina městská v době předhusitské*, vydaná za necelý rok knižně. Autorka správně vyzdvihuje fakt, že Graus se jako první v české historiografii zabývá životem chudiny ve středověku. Kromě historické vědy studuje Graus Státní archivní školu, což se jistě odrazilo v jeho pečlivé práci s prameny v jeho další tvorbě.

2. kapitola je výstižně nazvána Počátky kariéry. Toto období je poznamenáno únorovým převratem roku 1948 a stalinismem. Fr. Graus a J. Macek začínají svou kariéru ve Státním historickém ústavu, později v Historickém ústavu ČSAV. Autorka ukazuje úlohu J. Macka jako zastávce a protlačovatele Fr. Grause k vyšším postům. Ukazuje, že oba zahájili svou kariéru novou významnou ediční řadou *Prameny a studie k českým dějinám*. V práci je dále upozorněno, že Fr. Graus se v době, kdy se jednoznačně favorizují nejnovější dějiny, sám zabývá obecnými dějinami raného středověku. Přitom vychází sice důsledně

z marxistického pojetí dějin, ale fundovaně se opírá o rozbor středověkých textů a evropskou historiografii, zejména o francouzskou a německou.

Autorka správně poukazuje na paradox Grausova díla a jeho vědecké činnosti, která byla odmítána některými oficiálními funkcionáři, považujícími jeho dílo za málo politické. Správně se oceňuje Grausova nechuť k jakémukoliv diletantství, nahrazující odbornou erudici. Na druhé straně je připomenuto Grausovo odmítání všeho, co je v rozporu s marxistickým výkladem dějin.

V souvislosti s Grausovou habilitační prací *Český obchod se sukrem ve 14. a na počátku 15. století* je autorkou vhodně připomenut oponentský posudek V. Chaloupeckého o návaznosti Grausova bádání na dílo Bedřicha Mendla a důležitost materiálů, získaných Grausem za jeho studijního pobytu v Belgii. Snad v těchto souvislostech se mohlo připomenout, že důležitost hospodářských dějin svými pracemi ocenil v téže době i plzeňský historik Adolf Zeman.

Fr. Graus současně s působením ve Státním historickém ústavu, působením docenta na katedře obecných dějin FF UK Praha a pilnou vědeckou prací externě přednášel na Vysoké škole politických a hospodářských věd. Svou prací vnášel sice do této školy, úzce spjaté s ÚV KSČ, spolu s dalšími kolegy – historiky určité akademické prostředí, ale na druhé straně právě na této vysoké škole se Graus nejvíce stával propagátorem ideologizace a služebnosti historie. Snad autorka právě v těchto souvislostech mohla kritičtěji hodnotit některé jeho projevy, které charakterizují atmosféru stalinismu v historiografii.

V souvislosti s formováním Historického ústavu ČSAV autorka se zmiňuje o soupeření mezi V. Husou a J. Mackem a ukazuje na určité povahové vady ve vystupování Grause, podporujícího oponenty V. Husy. Na druhé straně je poukázáno na skutečnost, že ačkoliv byl Graus v průběhu padesátých a šedesátých let volen do výboru základní organizace KSČ Historického ústavu ČSAV, neusiloval o žádnou vysokou funkci jako jeho přítel J. Macek.

U Grause se sice setkáváme s jeho kritikou mnoha nedostatků na stranické půdě, ale na veřejnosti zůstává pravověrným obhájcem stranické politiky. Domnívám se, že takto jednali mnozí členové strany z řad odborníků v jednotlivých profesích. Fr. Graus stále setrval na půdě marxismu, jiné názory považoval za nevědecké, a co je nejodpudivější v jeho jednání, že byl schopen odstraňovat i jeho zastánce z historické obce. O těchto skutečnostech autorka habilitační práce hovoří, snad bych to ještě více zdůraznil, abychom objektivněji pochopili kritické hlasy k jeho osobě.

Určitým posunem československé marxistické historiografie se stal Mezinárodní kongres historických věd v Římě. Členové československé delegace J. Macek, Fr. Graus a P. Oliva se zde totiž setkali s představiteli školy Annales a dokonce i s historiky-emigranty. Řím byl prvním krokem našich historiků z izolace. Autorka správně ukazuje na skutečnost, že sice Graus setrvává v marxismu, ale zesílil jeho kritický hlas o úrovni československé historické vědy. U Grause se setkáváme s přiblížením k metodám školy Annales. Zde mohla autorka podrobněji pohovořit o této historické škole, v níž dosud jednostranně ideologicky zaměřený historik mohl vidět určitou inspiraci.

V poslední části druhé kapitoly se hovoří o podílu Fr. Grause na zpracování *Přehledu československých dějin*. Právě v problematice periodizace dějin došlo ke kritice Grausova pojetí periodizace dějin V. Husou a V. Vojtíškem. Snad se mohlo více připomenout, že to byl právě V. Husa, který se pokusil o první marxistickou periodizaci našich dějin. Husa spolu s dalšími (např. Jar. Charvát) se totiž považovali za zakladatele československé marxistické historiografie již z doby předválečné svou návazností na dílo Kurta Konráda.

Třetí kapitola nese název František Graus v čele Československého časopisu historického. Autorka vidí v Grausově postu řídícího redaktora pounorového ústředního historického časopisu příležitost ovlivňovat československé dějepisectví v padesátých a šedesátých letech. Správně poukazuje na jeho balancování mezi vědeckostí aplikace dialektického materialismu v historické vědě a na druhé straně ideologického strážce a bojovníka proti třídnímu nepříteli. Zajímavou podrobnost v redakční práci Fr. Grause předkládá v podobě konfliktu kvůli Alici Teichové, která na začátku padesátých let působila na katedře historie Vysoké školy pedagogické v Praze. Teichová byla totiž napadena oponentem článku Václavem Králem, který proslul svým stalinistickým přístupem v době pozdější normalizace. Pro lepší vysvětlení sporu podotýkám, že V. Král v Teichové viděl konkurentku v bádání československých hospodářských dějin v třicátých letech minulého století.

Na příkladech pounorového odstraňování prvorepublikových historiků a jejich zákazu publikování a na sovětizující a stalinisticky dogmatickém poslání nového časopisu ČsČH měl jistě svůj hlavní podíl Fr. Graus. O tom svědčí i útoky na Historický klub a Společnost přátel starožitností a jejich časopis, v němž se neblaze angažovali Jar. Charvát, A. Klíma a další.

Autorka správně charakterizuje skutečnost, že ČsČH přes pečlivé formální zpracování, na němž se nemalou mírou podílel Fr. Graus, obsahově odrážel všechny nedostatky a problémy marxistické historiografie. Propagandisticky vystupoval nejen proti buržoazní historiografii, ale i proti masarykismu, kosmopolitismu, sociáldemokratismu, pozitivismu,

revanšismu. Snad toto tvrzení mohla autorka konkrétněji ilustrovat, včetně jmen autorů těchto článků.

V šedesátých letech dochází zejména pod vlivem Fr. Grause k proměnám, sílí reformismus zrozený v polovině padesátých let. ČsČH i texty Fr. Grause se dokonce dostávají do opozice proti radikálním komunistickým názorům a postojům. Autorka k doložení tohoto tvrzení vhodně využívá kritiky těchto proměn z úst jednoho z normalizačních historiků Jurije Křížka. Z hlediska četnosti článků Fr. Grause v ČsČH autorka práce shledává, že až na roky 1968 a 1969 publikuje v průměru jednou za dva roky. Snad bychom se mohli dočkat určitého vysvětlení tohoto sdělení. Je jistě vhodné kritické zhodnocení těchto článků a zejména zachycení proměn v Grausových postojích. Je to ukázáno na otištěném Grausově projevu z dubna 1965 o nových úkolech československé historiografie. Grausovo vyrovnání se s vlastní úlohou v historiografii padesátých let je jeho stať *Současná krize našeho historického vědomí* z roku 1965. Autorka poukazuje na zajímavý a dramatický vývoj prvních sedmnácti časopisů ČsČH od dogmatického marxismu-leninismu v padesátých let až téměř k demokratickému pluralismu konce šedesátých let. Tento vývoj spolu s oficiální československou historiografií prodělal i sám Fr. Graus.

4. kapitola se zabývá Grausovými *Dějiny venkovského lidu*. Graus se tímto dílem snažil stát se tvůrcem nového, dialekticko-materialistického přístupu k této problematice a podpořit tento názor co nejpřesvědčivější argumentací z pramenů. Znovu bych doplnil konstatováním, že ve favorizování jedině marxistického výkladu je omezení významu této práce, zejména násilným vtěsnáváním českého středověku do marxistického schématu, na což ve své době odvážně upozornil V. Vojtíšek.

Považuji za důležité, že se práce podrobněji zabývá spory o *Dějiny venkovského lidu*. Rozebírá výhrady oponentů Zdeňka Fialy a zejména Václava Vojtíška. Je pozoruhodné, že V. Vojtíšek, znevažovaný pro své dílo nastupujícími marxisty, je vyzván k sepsání posudku Grausovy práce. 189 stranami odmítá Vojtíšek Grausův text *Dějin venkovského lidu*. Autorka správně připomíná tón, reagující na tuto oponenturu: starý pán, gollovec a dobová přední autorita v metodologii práce s prameny a vůbec v metodologii historikovy práce. Graus dokonce našel V. Vojtíška z postranních úmyslů. Obdobně vyvolala publikovaná Grausova práce odpor právních historiků (J. Kejř, Vl. Procházka). Vše je ale striktně odmítnuto Grausem, dokonce s nepříjemnou ironií a přehlíživým nadhledem. Graus, jak autorka ukazuje, se totiž rozešel s tradiční metodologií a terminologií bojovným marxismem. Graus označuje kritiku všech recenzentů za skrytou kritiku marxistické koncepce, což jistě mohlo ohrožovat kariéru těchto odborníků.

5. kapitola Šedesátá léta – mezi živou a mrtvou minulostí je již dobou postupného odklonu Grausova dějepisceví od třídního pojetí dějin. Autorka správně konstatuje, že dialektický materialismus je u něho stále základem jeho prací, ale postupně Graus přechází od dogmatického pojetí dějin k vědecké pluralitě. Inspirací v jeho práci se stává strukturalismus a historické myšlení školy Annales. Zde mohla autorka blíže vysvětlit tyto historické školy a ukázat, v čem byly Grausovi blízké. Dílem, kterým se Graus postavil mezi přední historiky Evropy, je jeho německy publikovaná monografie o říši Merovejců. U této práce se mohl konkrétně ukázat Grausův příklon k pluralitnímu pojetí dějin.

Část pojednávající o vzpomínkách Grausových studentů, aspirantů a kolegů ze šedesátých let je jistě zajímavé a čtivá, ale poněkud vybočuje ze struktury práce, některé vzpomínky snad mohly být součástí textové přílohy. Oceňuji následnou teoreticky pojatou část, vysvětlující na konkrétních Grausových textech jeho vnitřní rozchod s marxistickým pojetím dějin. Autorka oceňuje úlohu Fr. Grause při vydání populární publikace *Naše živá i mrtvá minulost*, ve které Grausova předmluva přístupným způsobem ukazuje význam historie pro člověka druhé poloviny 20. století. Celá tato práce s příspěvky významných historiků k jednotlivým historickým obdobím ovlivnila nejen celou historickou obec, ale i širší veřejnost.

6. kapitola je nazvána Na cestě k moudrosti skepse a laskavosti ironie. Společensko-politický zvrat událostí roku 1968 se u Grause jednoznačně projevil jeho příklonem k protestu proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy zvláštním vydáním ČsČH. Organickým vyústěním jeho názorů je odchod do emigrace, kde svým působením na čelných historických pracovištích si vysloužil uznání. Autorka práce právě tuto fázi jeho života s vědeckou kariérou považuje za vrchol jeho díla. Vyzdvihuje, že odborný jeho zájem se posouvá k teoretickým a obecně metodologickým otázkám historické vědy, o čemž svědčí jeho další díla, napsaná již v emigraci.

Pro pochopení vnitřního přerodu Grause je důležitá i jeho osobní korespondence s J. Mackem, což je vhodně ukázáno. Většina dopisů se týká vzájemného sdělování odborných informací a zpráv. Autorka upozorňuje, že Mackovy dopisy Grausovi jsou cennými informacemi o normalizační československé historiografii.

O kvalitě, náročnosti, tvůrčím přístupu, proporcionalitě teoretické a vlastní práce svědčí 171 položek použité literatury, 23 fondů 9 tuzemských a zahraničních archivů, 20 archivních pramenů vydaných, 530 položek poznámkového aparátu odkazového, doplňujícího a vysvětlujícího a dále poprvé zpracovaná kompletní bibliografie Fr. Grause.

Autorka byla při zpracování tohoto obsahu zaujata Grausovou cestou od fascinace logičností a jednoduchostí dialektického materialismu v jeho aplikaci a jeho pozdějším rozčarováním vedoucím k rozchodu s tímto pojetím. V tomto smyslu zpracovala souhrnný portrét života a díla Fr. Grause s vystižením celkové atmosféry tehdejší doby. Tvořivě vystihuje Grausovu osobnost, vliv a odkaz. Ukazuje, že cesta k jeho úspěchu byla daleko složitější, než se všeobecně předpokládá. Jeho skutečné uplatnění v historiografii datuje lety 1967 a 1968. František Graus během svého složitého života dospěl k opaku toho, co se mu jevilo nezpochybnitelnou jistotou na začátku, k poznání, že historikovo hledání nikdy nekončí.